

Bogens problemstilling bliver meget bredt belyst, idet bogen – udover at rette blikket mod forholdet mellem Kommunedata og de enkelte kommuner – også inddrager: (1) spørgsmål vedrørende forholdet mellem medarbejdere og ledelse ved indførelse og anvendelse af informatik i de enkelte kommuner; (2) virkninger af informatikanvendelsen for borgerne og for kommunalpolitikere; samt (3) muligheder for at eksportere Kommunedata og enkelte kommuners software. Bogen berører således en række interessante spørgsmål, hvilket gør den værd at læse. Men bogen er imidlertid ikke fri for problemer, hvilket skyldes flere forhold.

For det første gør det bogen vanskelig at fordøje, at dens tegnsætning er mangelfuld, og at den indeholder mange og til tider ganske meningsforstyrrende stavefejl. For det andet sidder man tilbage med det indtryk, at forfatterne ønsker at behandle alt for mange problemstillinger i en så lille publikation. Det medfører, at flere af spørgsmålene bliver for summarisk og overfladisk behandlet. Det er ærgerligt, fordi man samtidig fornemmer, at forfatterne besidder en omfattende viden om området. For det tredje må det beklages, at bogens konklusioner og pointer undertiden virker svagt dokumenteret. Derved kan man få det indtryk, at de til tider snarere er postulater, end at de bygger på fakta. For det fjerde havde det været ønskeligt med et mere begrænset bilagsmateriale (det fylder faktisk $\frac{1}{3}$ af bogen) af den grund, at det ofte har status af selvstændige afsnit snarere end – som det burde – at fungere understøttende for brødteksten.

Når bogen – trods den fremførte kritik – alligevel kan anbefales, er det, fordi den giver en god indgangsvinkel for den læser, der ønsker at få præsenteret problemstillingerne vedrørende kommunernes anvendelse af informatik. Men en mere dybtgående analyse skal man dog ikke forvente sig.

Anders Kjerulf

Rudi Thomsen (red.), *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn*, Århus: Forlaget Sfinx, 1986, bind I: Samtiden, bind II: Eftertiden, 347+387 s., 325,00 kr.

Det er et imponerende værk professor Rudi Thomsen og en række specialister her har præsteret. Det behandler nogle spørgsmål, der er helt centrale for demokratisk teori: hvad var det athenske demokratis væsentligste karakteristika? Hvordan vurderede man dette demokrati i samtiden og i tiden efter dets sammenbrud? Hvordan har det påvirket moderne udformninger af demokratiet? Og det behandler disse spørgsmål på en klar og overskuelig måde. Sproget er ligetil og uden tyngende ballast af klassisk dannelse. Uomgængelige græske navne og tekniske udtryk forklares lige ud ad landevejen. Teksten er opdelt i artikler, der igen er opdelt i afsnit, og der konkluderes på en klargørende måde. Opdelingen af stoffet er naturligt nok sket ud fra de forhåndenværende søms princip, hvilket har betydet, at artiklerne varierer meget i omfang (hvert af de to bind indeholder således en mammutartikel på 76 sider, medens andre blot er på 8-10 sider). Det har også betydet, at nogle forfattere har fået lov til at bore sig ned i et ret specielt emne, medens andre har måttet spænde vidt for at holde tingene sammen. Alt i alt er opdelingen dog ganske rimelig og udtryk for stor bredde. Begge bind

Bogens problemstilling bliver meget bredt belyst, idet bogen – udover at rette blikket mod forholdet mellem Kommunedata og de enkelte kommuner – også inddrager: (1) spørgsmål vedrørende forholdet mellem medarbejdere og ledelse ved indførelse og anvendelse af informatik i de enkelte kommuner; (2) virkninger af informatikanvendelsen for borgerne og for kommunalpolitikere; samt (3) muligheder for at eksportere Kommunedata og enkelte kommuners software. Bogen berører således en række interessante spørgsmål, hvilket gør den værd at læse. Men bogen er imidlertid ikke fri for problemer, hvilket skyldes flere forhold.

For det første gør det bogen vanskelig at fordøje, at dens tegnsætning er mangelfuld, og at den indeholder mange og til tider ganske meningsforstyrrende stavefejl. For det andet sidder man tilbage med det indtryk, at forfatterne ønsker at behandle alt for mange problemstillinger i en så lille publikation. Det medfører, at flere af spørgsmålene bliver for summarisk og overfladisk behandlet. Det er ærgerligt, fordi man samtidig fornemmer, at forfatterne besidder en omfattende viden om området. For det tredje må det beklages, at bogens konklusioner og pointer undertiden virker svagt dokumenteret. Derved kan man få det indtryk, at de til tider snarere er postuler, end at de bygger på fakta. For det fjerde havde det været ønskeligt med et mere begrænset bilagsmateriale (det fylder faktisk $\frac{1}{3}$ af bogen) af den grund, at det ofte har status af selvstændige afsnit snarere end – som det burde – at fungere understøttende for brødteksten.

Når bogen – trods den fremførte kritik – alligevel kan anbefales, er det, fordi den giver en god indgangsvinkel for den læser, der ønsker at få præsenteret problemstillingerne vedrørende kommunernes anvendelse af informatik. Men en mere dybtgående analyse skal man dog ikke forvente sig.

Anders Kjerulf

Rudi Thomsen (red.), *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn*, Århus: Forlaget Sfinx, 1986, bind I: Samtiden, bind II: Eftertiden, 347+387 s., 325,00 kr.

Det er et imponerende værk professor Rudi Thomsen og en række specialister her har præsteret. Det behandler nogle spørgsmål, der er helt centrale for demokratisk teori: hvad var det athenske demokratis væsentligste karakteristika? Hvordan vurderede man dette demokrati i samtiden og i tiden efter dets sammenbrud? Hvordan har det påvirket moderne udformninger af demokratiet? Og det behandler disse spørgsmål på en klar og overskuelig måde. Sproget er ligetil og uden tyngende ballast af klassisk dannelse. Uomgængelige græske navne og tekniske udtryk forklares lige ud ad landevejen. Teksten er opdelt i artikler, der igen er opdelt i afsnit, og der konkluderes på en klargørende måde. Opdelingen af stoffet er naturligt nok sket ud fra de forhåndenværende søms princip, hvilket har betydet, at artiklerne varierer meget i omfang (hvert af de to bind indeholder således en mammutartikel på 76 sider, medens andre blot er på 8-10 sider). Det har også betydet, at nogle forfattere har fået lov til at bore sig ned i et ret specielt emne, medens andre har måttet spænde vidt for at holde tingene sammen. Alt i alt er opdelingen dog ganske rimelig og udtryk for stor bredde. Begge bind

indledes med nyttige sammenfatninger af artiklernes indhold og afsluttes med lige så nyttige registre. Endelig skal det om formen nævnes, at der er tale om smukke bøger. Indbinding, papirkvalitet, tryk og illustrationer bidrager altsammen til dette indtryk.

Det vil i en anmeldelse som denne være uoverkommeligt at omtale og kommentere alle de 27 artikler. Skal nogle enkelte fremhæves må det både af kvantitative og kvalitative grunde være Mogens Herman Hansens store artikel i bind I om "Det athenske demokrati – traditionens og mytens historiske baggrund", som sammenfatter navnlig hans seks bind store værk om det athenske demokrati i det 4. århundrede, og Aksel Damsgaard-Madsens lige så store artikel i bind II om det 19. og 20. århundredes historieskrivning om antikkens Grækenland. Skal der rettes en generel kritik mod de mange artikler, må det være, at man i for ringe grad har søgt at samle sig om en overordnet tese. Dette er så meget mere beklageligt, som det faktisk er meget nærliggende at gøre det.

Sådan som jeg læser bind I, måtte hovedtesen være, at det ikke er rimeligt at tale om "det athenske demokrati" som nogen entydig størrelse. Man må i det mindste opdele styreformen i Athen i det 5. og 4. århundrede i tre hovedformer. For det første Kleisthenes' demokrati, der indføres i 507, og som kan karakteriseres som et moderat ligevægtssystem, der respekterede samfundets sociale og økonomiske uligheder. For det andet Efiates' og Perikles' mere radikale demokrati, som var udtryk for en social magtforskydning i forbindelse med søforbundet og Athens forandring fra landmagt til sømagt. Med flådens større betydning fik de fattige borgere, der udgjorde dens mandskab, større politisk indflydelse, hvilket institutionelt fandt udtryk i, at Areopagosrådet blev frataget sine politiske beføjelser i år 462, at der blev indført diæter for deltagelse i politisk arbejde, og at betingelserne for borgerskab blev skærpet. Endelig for det tredje demokratiet i det 4. århundrede, som blev indført i år 403 efter nederlaget i den peloponnesiske krig og nogle mislykkede forsøg på at indføre en oligarkisk styreform. Denne tredje variant af det athenske demokrati var et bevidst forsøg på at genetablere det før-perikleske "guldalderdemokrati" gennem etableringen af en moderat-demokratisk forfatning, for eksempel blev den lovgivende funktion frataget folkeforsamlingen og overført til nomotheterne, en mindre forsamling der blev udtrukket hver dag ved lodtrækning blandt de 6.000 "edsvorne".

Selv om der kan påvises visse fællestræk ved alle de tre hovedformer, såvel borgernes direkte deltagelse i den politiske beslutningsproces som den faktiske tilstedeværelse af en herskende elite af folketalere, feltherrer og finansembedsmænd, der tog initiativet og kontrollen, så var det athenske demokrati hele tiden under forandring, dets gode og dårlige sider blev heftigt diskuteret, og det undgik heller ikke dramatiske tilbageslag.

På tilsvarende måde ligger der en gennemgående tese til grund for bind II. Den går ud på, at synet på det athenske demokrati – i det omfang, der i det hele taget var tale om noget afklaret syn på det – helt frem til omkring år 1800 var negativt. Den begejstring for antikken, der fulgte efter renæssancen, sondrede længe ikke mellem Athen og Rom, den vedrørte i højere grad antikkens filosofi, videnskab og kunst end dens politiske styreformer, og hvis disse i det hele taget blev taget op, beskæftigede man sig mere med Rom end med Grækenland og foretrak i Grækenland Sparta for Athen. Det var først og fremmest demokratiets modstandere, som var kendt i eftertiden, navnlig Platon og Aristoteles, men også andre, som præsenteres og analyseres i bind I. Først

med den amerikanske og den franske revolution i slutningen af 1700-tallet og med liberaliseringen af styreformen i Storbritannien blev der udviklet politiske forhold, som dannede baggrund for en mere positiv vurdering af det athenske demokrati. Derimod spillede forestillinger om denne antikke styreform ingen rolle som et forbillede for disse revolutioner og politiske forandringer. Først fra midten af 1800-tallet vinder et positivt syn frem, navnlig i Storbritannien og Frankrig, og først fra dette tidspunkt kan det athenske demokrati siges at påvirke demokratiseringen af de absolutistiske og konstitutionelle monarkier i Europa.

Denne hovedtese bekræfter ganske det generelle billede, som nordmanden Jens A. Christoffersen tegnede for nogle år siden af demokrati-termens anvendelse. Demokrati var frem til slutningen af 1700-tallet noget negativt, idet det blev forbundet med de fattiges styre i deres egen interesse; et pøbelvælde, hvor de fattiges egoistiske og kortsigtede interesser blev varetaget ikke blot på de riges, men også på hele samfundets bekostning.

I et så omfattende værk, der har så mange forfattere, og som er disponeret som det foreliggende, er det naturligvis uundgåeligt, at der er en del gentagelser og overlapninger. Dette er ikke nogen ubetinget svaghed, fordi læseren gennem de forskellige synsvinkler, der anlægges, får tingene repeteret og værdifulde nuancer belyst. En lidt fastere koordination af de enkelte indlæg kunne dog have hindret næsten ordrette gentagelser (som for eksempel Bismarcks reaktion på Ernst Curtius' grækenlandshistorie, II, s. 174 og 192).

Selv om der i et værk af denne karakter må være plads for divergerende *vurderinger* af de samme forhold, er det uheldigt, at de myter, der grundigt aflives et sted, trives i bedste velgående andre steder. Jørgen Christian Meyers overbevisende påvisning af, at der hverken i Amerika eller Frankrig skete nogen nyvurdering af det athenske demokrati i revolutionsperioden, og at betegnelserne "demokrati" og "demokrat" ingen af stederne kom til at dække den nye samfundsorden og dens borgere (II, s. 90 og 95), præger i alt for ringe grad de øvrige indlæg. Et sted hedder det således i forbindelse med en omtale af Marsilio af Padua, at det teoretiske demokrati "langsomt bliver mere og mere reelt i statstænkernes verden for sluttelig at finde et praktisk udtryk i Den amerikanske og Den franske Revolution. Under denne proces kommer Athens demokrati også mere og mere ind i billedet" (II, s. 44). Resten af bind II viser tværtimod, at det *ikke* skete gradvist, at det endnu ikke var sket i slutningen af 1700-tallet i Amerika og Frankrig, og at det først sker – i virkeligheden ret pludseligt – omkring 1848, hvor Grote i Storbritannien udgiver sin grækenlandshistorie, og hvor borgerlige kredse begynder at ændre syn på demokratiet i forbindelse med, at dette nu gives et helt nyt indhold, nemlig et repræsentativt styre i stedet for et direkte styre, og respekt for mindretallets rettigheder (navnlig den private ejendomsret) i stedet for frygten for de fattiges styre i egen interesse. Også i afsnittet om kunsten trives denne myte om, at det amerikanske demokrati (!) omkring år 1800 blev identificeret med det athenske demokrati (II, s. 366).

Selv om der i de enkelte afsnit findes mange dybtgående og klargørende analyser, kan det – navnlig om bind II – siges, at der mere er tale om en idehistorisk end en ideanalytisk fremstilling. Den ville have vundet ved, at man i højere grad var gået ind på en sammenlignende analyse af de mange synspunkter. Et sted fremføres den interessante tanke, at de problemstillinger, de synspunkter, den forståelse og de vurderin-

ger, der til hver tid anlægges på det athenske demokrati, er tæt forbundet med samtids politik og de fremherskende ideer og sociale kræfter, idet de afspejler den almindelige holdning til politiske og sociale spørgsmål (II, s. 221). Det bliver dog ikke til meget mere end tanken. En systematisk analyse af, hvilke vurderingskriterier der har været anvendt, og hvordan disse kriterier forholder sig til forfatterens samtid og politiske og sociale placering ville have været virkelig interessant. En hurtig gennemgang viser, at det athenske demokrati er blevet vurderet ud fra mangfoldige kriterier: dets effektivitet, dets stabilitet, dets varighed, dets udenrigspolitiske succes, dets militære styrke, dets økonomiske velstand, dets betydning for kulturen, dets retfærdighed, dets retssikkerhed, dets grad af lighed og frihed osv. En tværgående ideanalyse af disse kriterier og deres forhold til forfatterens vurdering af andre systemer og til hans øvrige forestillings- og værdisystem ville i høj grad have øget værkets politologiske relevans.

Disse betragtninger fører mig over til forholdet til statskundskaben. Der er generelt tale om et meget lærd arbejde. Hver artikel afsluttes med en fyldig bibliografi og mange noter. Der er her skabt et imponerende overblik over den eksisterende viden og et glimrende udgangspunkt for videregående studier. Alligevel er det påfaldende, i hvor ringe grad politologisk litteratur i almindelighed og dansk politologisk litteratur i særdeleshed er inddraget. Om baggrunden herfor er en negativ vurdering af denne litteraturs kvalitet eller uvidenhed om dens eksistens skal jeg lade være usagt. Irrelevant kan den i hvert fald ikke siges at være, for eksempel kunne der med fordel være trukket på den i artiklen om Marx og Engels' syn på det athenske demokrati (Curt Sørensen skrev i dette tidsskrift i 1978 en glimrende artikel, der kom ind på dette emne).

Det uformidlede forhold til politologien præger også den afsluttende artikel. Det er ikke så lidt skræmmende, hvad Mogens Herman Hansen her skriver om "stemmeknapdemokratiet" og muligheden for at afslutte fjernsynstransmitterede debatter med en umiddelbar folkeafstemning. Det er efter min opfattelse korrekt, at nye tekniske forudsætninger må rejse spørgsmålet om det repræsentative demokratis begrundelse og berettigelse. Det er også korrekt, at vores styreform i dag hviler på folkesuveranitetets princip, og at der i grundloven er åbnet adgang for direkte deltagelse gennem folkeafstemninger. Hertil er imidlertid at sige, at denne adgang er yderst begrænset. De elementer af direkte demokrati, der i 1953 fandt indpas i grundloven er de mest beskedne af alle de forslag, der har været diskuteret de sidste hundrede år. Dertil kommer, at Mogens Herman Hansen nok gør det direkte demokrati en dårlig tjeneste ved at skrive, som han gør om "trykknappdemokratiet". Demokrati er vel ikke blot, at politikken føres i overensstemmelse med folkeviljen? Det må vel være den velovervejede, velinformerede og ansvarsbevidste folkevilje, der skal lægges til grund og ikke de øjeblikkelige stemninger, som en enkelt debat og nogle strålende oratoriske indlæg kan fremkalde? Netop på dette punkt har det athenske demokrati vel givet os nogle klare lærestykker, for eksempel feltherreprocessen i år 406. Når man ved lovforslagsbehandling i Folketinget har bestemt, at de skal behandles tre gange, og at der skal gå mindst to dage mellem hver behandling, må tilsvarende hensyn til den rolige overvejelse, muligheden for samtaler mand og mand i mellem, indsamlingen af oplysninger, der kan kontrollere fremsatte påstande, indlæg for og imod i dagblade mv. vel også tages i forbindelse med et mere udbygget direkte demokrati? Politisk deltagelse og

politisk debat tjener jo ikke blot til at *udtrykke* borgernes ønsker – folkeviljen – men også til i bred forstand at uddanne borgerne, så det ikke blot er folkeviljen, men den velinformede og velovervejede folkevilje, der udtrykkes ved den afstemning, der følger efter længere tids debat (jfr. for øvrigt omtalen af Grote, J.S. Mill og Finley, II, s. 235).

De anførte kritiske bemærkninger må ikke tages som udtryk for en negativ vurdering af bogen. De skal tværtimod tages som udtryk for, hvor stimulerende den er, og hvor mange spændende tanker, den sætter i gang. Den er ikke blot en guldgrube for alle, der ikke er *meget* godt inde i den klassiske dannelse, men også meget tankevækkende. Jeg er ikke i tvivl om, at den vil blive uomgængelig i de kommende års forskning og undervisning om demokrati i almindelighed og dets idehistoriske forudsætninger i særdeleshed.

Palle Svensson